

Andijon davlat pedagogika instituti

Filologiya fakulteti,

Ona tili va adabiyoti: Qirg'iz tili adabiyoti yo'nalishi,

2-bosqich 201-guruh talabasi Ruslan Kosimov

**QIRG'IZ XALQ RIVOYATLARIDA TABIAT UNSURLARINING
MIFOLOGIK ILDIZLARI, POETIK OBRAZLARI VA TARBIYAVIY-
FALSAFIY TALQINI**

Anotatsiya: Ushbu maqolada qirg'iz xalq rivoyatlarida uchraydigan tabiat unsurlari — togʻ, daryo, daraxt, shamol, quyosh, oy va hayvonot olamiga oid obrazlarning mifologik ildizlari, poetik talqini va tarbiyaviy-falsafiy funksiyalari chuqur tahlil qilinadi. Tabiat elementlari qirg'iz ogʻzaki ijodida nafaqat tasvir vositasi, balki xalqning qadimiy e'tiqodi, ma'naviy tafakkuri va axloqiy ogohlantiruv mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Rivoyatlar orqali tabiatga nisbatan hurmat, ehtiyotkorlik, poklik, sabr, toqat va vijdon kabi insoniy fazilatlar targ'ib qilinadi. Tadqiqot davomida xalq tafakkurida tabiatga xos arxetipik timsollar va ularning badiiy ifoda shakllari aniqlanadi, shuningdek, ularning zamonaviy adabiyot, xususan Chingiz Aytmatov asarlarida qayta talqin qilinishi ham ko'rib chiqiladi. Maqolada folkloriy rivoyatlar orqali axloqiy va ekologik tarbiya vositalarining uzluksizligi asoslanadi.

Kalit soʻzlar: qirg'iz rivoyatlari, tabiat obrazlari, mifologik timsollar, axloqiy tarbiya, xalq ogʻzaki ijodi, Aytmatov

Andijan State Pedagogical Institute

Faculty of Philology,

Mother tongue and literature: direction

of Kyrgyz language literature,

Ruslan Kosimov, a student of the 2nd stage, group 201

Annotation: This article explores the mythological origins, poetic representations, and ethical-philosophical interpretations of natural elements—such as mountains, rivers, trees, wind, the sun, the moon, and animals—in Kyrgyz folk legends. In Kyrgyz oral tradition, nature is not merely a setting or decorative

element but a symbolic medium through which the people express their spiritual worldview, moral values, and warnings for ethical behavior. Through these narratives, values such as reverence for nature, mindfulness, purity, patience, and conscience are transmitted across generations. The study identifies archetypal symbols related to nature and examines their literary functions, particularly in comparison with modern literature, including the works of Chingiz Aitmatov. The article argues that Kyrgyz legends preserve a living tradition of moral and ecological education embedded in folkloric imagery and symbolic expression.

Keywords: Kyrgyz legends, nature imagery, mythological symbols, moral education, oral tradition, Aitmatov

Qirg‘iz xalq rivoyatlari xalq og‘zaki ijodining qadimiy qatlamlaridan biri bo‘lib, unda xalqning dunyoqarashi, e‘tiqodi va axloqiy qadriyatlari obrazlar orqali ifodalangan. Ayniqsa, rivoyatlarda uchraydigan tabiat unsurlari – tog‘, daryo, shamol, daraxt, hayvonlar, oy va quyosh kabi obrazlar xalq tafakkurida nafaqat voqelik aksidir, balki chuqur mifologik va tarbiyaviy ma’noga ega timsollardir. Ushbu obrazlar orqali inson va tabiat o‘rtasidagi muqaddas bog‘liqlik, tabiatga nisbatan mas’uliyat, hurmat va ehtiyotkorlik singari tushunchalar avloddan avlodga uzatilgan.

Qirg‘iz mifologiyasida tabiat kuchlari ilohiylashtirilgan: tog‘ – sobitlik va qudrat timsoli, daryo – hayot manbai, shamol – o‘zgarish va xabar tashuvchi kuch, daraxt – nasl-nasab va bog‘liqlik belgisi, hayvonlar – xabarchi yoki ogohlantiruvchi obrazlar sifatida tasvirlanadi. Bu obrazlar rivoyatlarda nafaqat syujet qurilishiga xizmat qiladi, balki ma’naviy-estetik va tarbiyaviy yuklamaga ega bo‘lgan badiiy vositalardir¹.

Zamonaviy adabiyotda ham bu timsollar o‘z aksini topgan. Xususan, Chingiz Aytmatov asarlarida tabiat unsurlarining folkloriy ildizlari yangi badiiy va falsafiy shaklda talqin etiladi. Aytmatov asarlaridagi tabiat obrazlari insonning ichki kechinmalari, ijtimoiy muammolar va axloqiy inqirozlar bilan bog‘liq holda

¹ To‘xtomushev, K. (2018). *Qirg‘iz adabiyotida ramz va miflar tizimi*. Bishkek: Qirg‘iz Milliy fanlar akademiyasi.

beriladi. Bu esa folklordagi timsollar zamonaviy adabiy tafakkur bilan uzviy bogʻliqligini koʻrsatadi.

Mazkur maqolada qirgʻiz xalq rivoyatlarida uchraydigan tabiat obrazlarining mifologik ildizlari, ularning badiiy talqini va axloqiy-tarbiyaviy funksiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida rivoyatlarda saqlanib qolgan arxetipik obrazlar, ularning estetik va tarbiyaviy yuklamasi aniqlanadi hamda ularning zamonaviy kontekstdagi dolzarbligi asoslanadi.

Qirgʻiz rivoyatlarida tabiat obrazlari koʻp hollarda nafaqat tasvir, balki mazmun, syujet va axloqiy gʻoyaning markaziy oʻqi sifatida ishtirok etadi. Tabiat unsurlarining mifologik ildizlari qadimiy turkiy eʼtiqodlarda, Tengrichilik va animistik dunyoqarashda chuqur oʻrnashgan. Masalan, togʻ — bu sobitlik, najot, ilohiy kuch timsoli boʻlib, koʻplab rivoyatlarda qahramonlar togʻ bagʻrida haqiqatni topadi yoki ilhom oladi. Bu mifologik yondashuv orqali togʻ obrazining nafaqat geografik, balki ruhiy-maʼnaviy funktsiyasi namoyon boʻladi.²

Daryo va suv obrazlari esa koʻproq tozalanish, hayot manbai, lekin shuningdek jazolovchi kuch sifatida ifodalanadi. Ayrim rivoyatlarda daryo qirgʻogʻida qilingan xatolar tufayli xalq boshiga musibat tushadi. Bu yerda suv ikki qirrali ramzga aylanadi — hayot manbai va qahrli ilohiy kuch. Daraxt esa nasl, baraka va ruhiy bogʻliqlik obrazidir. “Hayot daraxti” timsoli orqali rivoyatlarda oilaviy sadoqat, ajdodlarga hurmat va tabiatga ehtiyotkor munosabat targʻib qilinadi.

Shamol — rivoyatlarda koʻpincha koʻrinmas, lekin harakatlantiruvchi kuch, oʻzgarish timsoli sifatida beriladi. Uning kelishi — voqea burilishini bildiradi. Oy va quyosh obrazlari esa yorugʻlik, adolat, ilohiy nigoh ramzlari boʻlib xizmat qiladi. Bu obrazlar orqali xalq hayotida ilohiy tartib va nazorat mavjudligini anglatadi.

² Toʻxtomushev, K. (2018). *Qirgʻiz adabiyotida ramz va miflar tizimi*. Bishkek: Qirgʻiz Milliy fanlar akademiyasi.

Hayvonot olami timsollarining ham tarbiyaviy yuklamasi kuchli. Qushlar — odatda xabar olib keluvchi, ogohlantiruvchi yoki yomonlikdan saqllovchi obraz sifatida tasvirlanadi. Ayniqsa, turna qushi — poklik va sadoqat, qarg‘a esa — til va ijtimoiy xulq-atvorni nazorat qilish belgisi sifatida ishlatiladi.

Rivoyatlardagi bu obrazlar orqali tabiat inson axloqiy dunyosining bir qismi sifatida qaraladi. Har bir unsur — tog‘, shamol, daraxt, hayvon — o‘ziga xos tarzda ogohlantiradi, saboq beradi, baho beradi. Bunday rivoyatlar orqali xalq tabiatni hurmat qilish, unga e‘tiborli bo‘lish, uni buzmaslik, va eng asosiysi — uni tushunishga undaydi.

Bu jihatlar zamonaviy adabiyotda, ayniqsa Chingiz Aytmatov asarlarida yanada chuqur badiiy talqinda davom etadi. “Oq kema” asarida tabiat obrazlari (baliq, daryo, o‘rmon) bola qalbidagi begunohlik, orzu va adolat timsollari bilan uyg‘unlashadi³. Bu orqali folklordagi timsollar zamonaviy g‘oyalar bilan bog‘lanadi, ularning tiriklikdagi ahamiyati yangicha badiiy ifodaga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, qirg‘iz xalq rivoyatlarida tabiat obrazlari nafaqat tasviriy element, balki xalqning axloqiy va estetik tafakkurining timsoli sifatida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu obrazlar — tog‘, shamol, daryo, daraxt, hayvonlar — orqali xalq o‘zining hayotiy tajribasini, qadriyatlarini, muqaddas tushunchalarini avlodlarga yetkazgan. Ayniqsa, tabiatga nisbatan hurmat, mas‘uliyat va ahloqiy yondashuv g‘oyalari har bir rivoyatda yorqin namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bu obrazlar mifologik ildizlarga ega bo‘lib, ular orqali tabiat va inson o‘rtasidagi barqaror munosabatlar targ‘ib qilinadi. Bu jihatlar zamonaviy adabiyotda, ayniqsa Aytmatov ijodida yangi badiiy ifoda va falsafiy tafsirda davom etadi. Rivoyatlardagi tabiat obrazlari bugungi ekologik muammolar, insoniyatning ma‘naviy inqirozlari fonida ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Shu bois, bu obrazlar nafaqat adabiy-tarixiy, balki axloqiy-ma‘naviy qadriyatlar tizimining ajralmas qismi sifatida o‘rganilishi lozim.

³ Aytmatov, Ch. (1980). *Oq kema*. Moskva: Yozuvchi nashriyoti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xtomushev, K. (2018). *Qirg'iz adabiyotida ramz va miqlar tizimi*. Bishkek: Qirg'iz Milliy fanlar akademiyasi.
2. To'xtomushev, K. (2018). *Qirg'iz adabiyotida ramz va miqlar tizimi*. Bishkek: Qirg'iz Milliy fanlar akademiyasi.
3. Aytmatov, Ch. (1980). *Oq kema*. Moskva: Yozuvchi nashriyoti.